

דין אמירת "על הניסים"

ר' אמנון ברדוגו

ישנן שתי שאלות מרכזיות הנוגעות לעניין אמירת "על הניסים" בחנוכה המובאות בשם הגר"ח מבריסק זצ"ל:

האחת, מדוע אין אנו מזכירים "על הניסים" בברכת מעין שלוש כשם שמזכירים אותה בברכת המזון?

השנייה, מדוע בברכת המזון אנו מזכירים את התוספות בשבת, ראש חודש ומועד לפני ברכת "בונה ירושלים" ואילו בברכת מעין שלוש אנו מזכירים אותן לאחר "ובנה ירושלים"? [כידוע, ברכת מעין שלוש, כשמה כן היא. בברכת המזון ישנן שלוש ברכות מדאורייתא ועוד אחת מדרבנן, ובברכת מעין שלוש תקנו חכמים ברכה הכוללת בתוכה את שלושת הברכות של ברכת המזון (ברכת הזן, ברכת הארץ וברכת בונה ירושלים)].

הגר"ח עונה על כך בעזרת הגמרא (ברכות כט): "המתפלל תפילת הבינו אינו מזכיר אתה חוננתנו במוצאי שבת", והשאלה נשאר בעינה. מדוע אם כן אינו יכול לומר אתה חוננתנו? [תפילת הבינו - נאמרת בשעת חירום, כשאין זמן להתפלל את כל תפילת שמונה עשרה במלואה, במקומה אומר את שלושת הברכות הראשונות ואת שלושת הברכות האחרונות ובאמצע נוסח שהוא מעין כל הברכות המקוריות דהיינו אתה חונן, השיבנו, רפאנו וכו' ובסוף מברך שומע תפילה].

רבינו יונה אומר שאין אומרים אתה חוננתנו בתפילת הבינו מפני שכל מה שמזכירים בתפילת הבינו זה רק את הקטעים המסתיימים

בברכה, ואילו את קטעי התפילה אשר אינם מסתיימים בברכה אין מזכירים. על פי האמור, "אתה חוננתנו" היא בלי ברכה בסופה ולכן אין מזכירים אותה בתפילת הבינו.

על פי יסוד זה, אומר הגר"ח שזו הסיבה שאין אנו מזכירים "על הניסים" בברכת מעין שלוש, שהיא מקבילה לתפילת הבינו. הרי היא מכילה בתוכה את שלושת הברכות של ברכת המזון וכיוון שאין בסוף "על הניסים" ברכה לא נזכיר אותה במעין שלוש.

אם כן, מדוע אפוא אנו מזכירים בכל זאת את התוספות של שבת, ראש חודש ומועד בברכת מעין שלוש? הרי אין כנגדם ברכה בברכת המזון. על כך אומר הגר"ח: כתוב בשו"ע (או"ח, סימן קפ"ח סעיף ו') שמי ששכח לומר "רצה והחליצנו" או "יעלה ויבוא" יברך אח"כ "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם שנתן שבתות לעמו ישראל לאות ולברית ברוך אתה ה' מקדש השבת", וכן בראש חודש ומועד.

נשים לב ונראה שמיקומה של אותה ברכה שתקנו חז"ל לומר למי ששכח "רצה והחליצנו" בברכת המזון, מופיעה אחרי ברכת "בונה ירושלים". לפי זה אתי שפיר מדוע בברכת מעין שלוש, אנו מזכירים את התוספות בשבת, ראש חודש ומועד אחרי ההזכרה של ירושלים ("ובנה ירושלים")? יוצא אפוא דבר מעניין מאוד, הנותן תירוץ גאוני לכך שעצם ההזכרה של שבת וראש חודש בברכת מעין שלוש איננה כנגד "רצה והחליצנו" ו"יעלה ויבוא" שבברכת המזון אלא כנגד הברכה של מי ששכח.

אפשרות נוספת לתירוץ השאלה הראשונה מדוע אין מזכירים "על הניסים" בברכת מעין שלוש היא על פי מסכת שבת (דף כד) שם מסתפקת הגמרא "אבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון כיוון שמדרבנן ("על הניסים") לא מזכירים או דלמא משום פרסומי

ניסא [מדכירינן]? אמר רב הונא אינו מזכיר ואם בא להזכיר מזכיר בהודאה" מכאן נראה שבעצם על פי דברי רב הונא שלפי הפשט לא מזכירים ואם מאוד רוצה יזכיר בהודאה. בפשטות הסיבה שכן יכול להזכיר היא משום פרסום הנס (צריך להבין שבימי הגמרא ברכת המזון הייתה נעשית על ידי אב הבית, הוא מברך בקול וכולם מקשיבים. מכאן שיש כאן פרסום הנס). אז למרות שברכת המזון גופא היא מדאורייתא ויש בה קביעות, בכל זאת הגמרא מסתפקת אם להזכיר או לא. ובפשטות נפסק שם בגמרא שאין צריך להזכיר ואם כבר רוצה להזכיר יזכיר בהודאה. מכאן למדנו שלגבי ברכת מעין שלוש, הנאמרת על ידי כל אחד בשקט ואין בה שום קביעות ודאי שלא צריך להזכיר. עד כאן.

כל הנאמר לעיל מיוסד על דברים ששמעתי מפי הרב אשר אריאלי שליט"א.

כדי להבין את מהותו של "על הניסים" צריך להבין מספר דברים: אנו מהללים את הקב"ה על הנס של המלחמה ואומרים "מסרת גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים" עד כאן מובן הנס הגדול, אך בהמשך מופיע "וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים וזדים ביד עוסקי תורתך" – לא ברור מה בדיוק הנס כאן, הרי יכול להיות מצב שצדיק מנצח רשע וטמאים מנוצחים על ידי טהורים וכן הלאה. אלא וודאי שגם בכך היו ניסים גדולים:

"רשעים ביד צדיקים" – כידוע בתקופת החשמונאים והיוונים היה עם ישראל מפולג, היו שתמכו במלכות יוון ורצו את שלטונם ומנגד היו המכבים "הצדיקים". כאשר עם ישראל נלחם ביוונים היו אלו המכבים הצדיקים שנלחמו. אילו היו נלחמים גם תומכי היוונים הם היו מפרשים זאת כ"כוחי ועוצם ידי" ולא היו משבחים ומגדלים את שם ה' יתברך בעולם. לכן, אנו מודים לקב"ה גם על כך שמסר את היוונים בידיהם של הצדיקים.

"טמאים ביד טהורים" – החשמונאים כידוע היו כהנים, ובעת מלחמה כשהרגו הם את היוונים היו נטמאים. בסופה של המלחמה הרי הם היו צריכים לחזור לעבוד בבית המקדש, אלא שנעשה להם נס, כשם שנעשה לפנחס שהרג את זמרי בן סלוא וכזבי בת צור שלא נטמא על ידי כך, כיון שהם מתו רק אחרי כן. כך קרה גם לחשמונאים שלא נטמאו בעת שנלחמו שכן היוונים מתו אחרי שהם עזבו אותם. [זאת שמעתי על פי דברי הרב שלמה לוינשטיין שליט"א]

"זדים ביד עוסקי רצונך" – יחד עם העובדה שהמכבים היו מעטים אל מול היוונים, נוספת העובדה לגבי איכותם הצבאית. צריך לזכור כי הם אינם חיילים מאומנים, למודי קרבות, המכירים טקטיקות מיוחדות שבהם הצליחו לנגוף את האויב אלא מדובר ב"עוסקי תורתך" – קבוצה של אברכים שיצאה להילחם בזה הרגע מבתי המדרשות וצריכים להתמודד עם כלי נשק וזה וודאי מגדיל ומפאר את עוצמת הנס.

יה"ר שאור המכבים שה' השפיע אז ישפיע גם עלינו היום ונזכה לאור המנורה בבית מקדשנו שיבנה במהרה בימינו, אמן.